

PŘÍSPĚVKY K BUDOUCNOSTI OBORU

Teoretické souvislosti působení základních práv na právní vztahy právnických osob

Pavel Ondřejek*

Abstrakt: Článek poukazuje na rozdíly v koncepci lidských a základních práv, přičemž se zaměřuje na působení základních práv na právní vztahy právnických osob, jakožto umělých právních konstrukcí. Lidská práva náležejí vždy jen lidem, zatímco základní práva mohou být ústavodárcem přiznána i právnickým osobám. Vzhledem k rozdílnému charakteru právnických osob oproti lidem je potřeba podrobnější teoretické zdůvodnění aplikovatelnosti základních práv na právnické osoby. Faktická nerovnost v povaze a mnohdy i ekonomické síle fyzických a právnických osob rovněž vede k tomu, že odlišným způsobem nahlížíme na horizontální účinky základních práv ve vztazích mezi fyzickou a právnickou osobou, než je tomu v právních vztazích mezi dvěma fyzickými osobami.

Klíčová slova: fyzické a právnické osoby, lidská práva, základní práva, horizontální účinky základních práv, konstitucionalizace soukromého práva

Úvod

Nejen v České republice jsme svědky toho, že právnické osoby stále častěji vystupují jako strany sporů, ve kterých přicházejí ke slovu základní práva.¹ Jedná se přitom o dvě rozdílné situace. Nejčastěji jde o případy, kdy se samotná právnická osoba domáhá svého práva, o kterém tvrdí, že jí náleží na základě ústavy nebo mezinárodní smlouvy. Tím se však otázka působení základních práv na právní vztahy právnických osob nevyčerpává. Kromě situace, kdy se právnická osoba dovolává svých práv, a je tedy beneficentem nebo nositelem základních práv, rozlišujeme případy, kdy je právnická osoba adresátem povinností, které ze základních práv plynou. Právnická osoba jako povinnostní subjekt nemusí být jen osoba veřejného práva, typicky stát, ale i osoba soukromého práva. Je tomu tak proto, že současná teorie a soudní praxe uznávají nejen vertikální, nýbrž i horizontální účinek základních práv.

Mým cílem je položit si otázku, co pro právnickou osobu znamená být beneficentem základních práv, co pro ni znamená být adresátem povinností plynoucích ze základních

* JUDr. Pavel Ondřejek, Ph.D. Autor působí na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. E-mail: ondrejek@prf.cuni.cz. Příspěvek je mírně upravenou verzí habilitační přednášky přednesené na zasedání vědecké rady Právnické fakulty Univerzity Karlovy dne 13. 2. 2020. Ačkoliv forma přednášky určitým způsobem limituje hloubku zpracování dané problematiky, rozhodl jsem se zásadním způsobem text své přednášky neměnit. Zachování formy považuji i za určitou přednost, a jsem proto rád, že časopis *Právnická habilitační přednášky* uveřejňuje.

¹ Důkazem je kvantitativní analýza publikovaná na jiném místě: ONDŘEJJEK, Pavel. Působení základních práv na právní vztahy právnických osob. In: BERAN, Karel – ČECH, Petr – DVOŘÁK, Bohumil – ELISCHER, David – HRÁDEK, Jiří – JANEČEK, Václav – KÜHN, Zdeněk – NOVOTNÁ KRTOUŠOVÁ, Lucie – ONDŘEJJEK, Pavel. *Právní jednání a odpovědnost právnických osob po rekonstrukci českého soukromého práva*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, s. 47–49.

práv a proč je rozsah práv přiznaných právnické osobě odlišný od práv přiznaných osobě fyzické.

1. Právnická osoba jako beneficent základních práv

Jestliže uvažujeme o právnické osobě jako o beneficentovi základních práv, klade se otázka: Proč vůbec přiznáváme právnické osobě základní práva? Základní práva jsou přece ústavní reflexí lidských práv, tedy práv, která náležejí člověku právě proto, že je člověkem. Žádné speciální postavení anebo zvláštní vlastnost není potřeba.² Právnická osoba ale nemá stejnou povahu jako člověk, není zranitelná, sama nepocituje diskriminaci, není potřeba chránit její život. Jedná se o umělou právní konstrukci, jak detailně popisují normativisté.

Odpověď na otázku, proč přiznáváme právnické osobě základní práva obdobně jako člověku, přináší německá teorie. Ta hovoří o pronikání základních práv přímo k lidem, kteří za právnickou osobou stojí. Když německý teoretik Klaus Stern hodnotí význam základních práv právnických osob, hovoří na prvním místě o ochraně fyzické osoby, která jako by byla oblečena „v šatech“ osoby právnické.³ Vytváří se tak další úroveň ochrany základních práv, vyplňující prostor mezi svobodou jednotlivce a suverénní mocí.⁴

Stejně tak je pravda, že v určitých situacích je postavení člověka a právnické osoby prakticky shodné: právnická osoba může například stejně jako fyzická osoba vlastnit majetek anebo vystupovat jako strana sporu. Mohli bychom sice namítnout, že ani v těchto situacích nemusí základní právo náležet přímo právnické osobě, nýbrž vždy jen lidem (lidem, kteří tuto osobu založili, lidem, kteří jsou její členové, společníci, akcionáři a podobně). Postupný vývoj ale dospěl do stádia, kdy i v těchto situacích byla nakonec uznána ochrana majetku a procesních práv jakožto práv náležejících přímo právnické osobě. Takováto ochrana práv je totiž efektivnější.

Jak ale může být takováto ochrana zdůvodněna? Dle mého názoru pouze na základě politického zdůvodnění lidských práv. Podle této politické koncepce lidských práv jsou lidská práva produktem vývoje společnosti, výrazem pojetí tzv. živé ústavy, jejíž výklad se proměňuje, aniž by se formálně změnil vlastní text ústavních předpisů.⁵ Takovéto dynamické pojetí ústavy má blíže k teorii neoinstitucionalismu, jíž se věnoval například český právní teoretik Ota Weinberger, než ke Kelsenově ryzí nauce právní. Lidská práva vykládaná v duchu politické koncepce tedy nejsou ani univerzální, ani neměnná, reflektují totiž měnící se společenskou realitu. Byl to právě růst významu právnických osob koncem 19. století, který v řadě států vedl k tomu, že soudy přiznaly některá základní práva

² LADWIG, Bernd. Človek a osoba. In: POHLMANN, Arnd – LOHMANN, Georg (eds). *Lidské práva. Interdisciplinárná príručka*. Bratislava: Kalligram, 2017, s. 161. K různým aspektům právní subjektivity srov. zejména BERAN, Karel. *Pojem osoby v právu. Osoba, morální osoba, právnická osoba*. Praha: Leges, 2012.

³ STERN, Klaus. *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. Band III/1. Allgemeine Lehren der Grundrechte*. München: C. H. Beck, 1988, s. 1088.

⁴ KARAVIAS, Markos. *Corporate Obligations under International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 183.

⁵ KAVANAGH, Aileen. The Idea of a Living Constitution. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*. 2003, roč. 16, č. 1, s. 56. Kriticky k této koncepci viz SCALIA, Antonin. *A Matter of Interpretation*. Princeton: Princeton University Press, 1997, s. 38. Ze soudních rozhodnutí lze zmínit rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva v případě *Tyrer proti Spojenému království* ze dne 25. dubna 1978, stížnost č. 5856/72, kde tento soud uvádí v odst. 31 odůvodnění: „Soud musí také připomenout, že Úmluva je živý instrument, který, jak správně zdůraznila Komise, musí být vykládán ve světle současných podmínek.“ („The Court must also recall that the Convention is a living instrument which, as the Commission rightly stressed, must be interpreted in the light of present-day conditions.“)

va i právnickými osobám. To se později projevilo i v některých ústavách: například v článku 19 odst. 2 německého Základního zákona z roku 1949, podle něhož, cituji: „*Základní práva náležejí rovněž vnitrostátním právnickým osobám, pokud jsou svojí povahou na ně použitelná.*“

České ústavní předpisy na rozdíl od německých o aplikovatelnosti základních práv na právní osoby mlčí. Zákon o Ústavním soudu však umožňuje podávat ústavní stížnosti i právní osobě. Česká praxe i doktrína tak většinou vycházejí z výše uvedené německé teorie, podle níž se právní osoby, pokud jde o jejich soukromoprávní vztahy, mohou dovolávat ochrany těch základních práv, která jsou svojí povahou na ně použitelná.

Vyvstává tak celá řada otázek souvisejících s tím, kdy se právní osoba může domáhat svého základního práva. V první řadě jde o otázku: „Která základní práva jsou svojí povahou na právní osobu použitelná?“ Řešení této otázky hledá doktrína spolu s rozhodovací praxí. Jako příklad lze uvést rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva z roku 2006 ve sporu *Sdružení Jihočeské matky proti České republice*, kdy tento soud uvedl mimo jiné to, že právní osoba se nemůže dovolávat práva na ochranu zdraví nebo života, protože tato práva jsou pojmově spojena výlučně s lidmi.⁶

Další otázkou je, zda se ochrany základních práv může domáhat jen právní osoba soukromého práva, anebo i právní osoba veřejného práva. Odpověď na tuto otázku nemůže být, po mém soudu, ryze teoretická. Proto její řešení není v současné době jasné (nejde přitom jen o problém státu jakožto beneficienta základních práv, ale také například o zdravotní pojišťovnu jako veřejný ústav, do jejíhož majetkového práva by bylo zašazeno státem).⁷

Za stěžejní problém aplikace základních práv ve vztahu k právními osobám však považují odlišnou otázku. A to konkrétně následující: Nejsou prostřednictvím základních práv právními osobami chráněny v první řadě jiné zájmy? Zájmy, které se základními právy nijak nespojují? To lze demonstrovat na často citovaném případě ze Spojených států amerických. Zjednodušeně řečeno šlo o to, že podle tamější zákonné úpravy se právní osoby nesměly přímo ani nepřímo podílet na předvolební kampani. V roce 2010 však nezisková organizace s názvem *Citizens United* dosáhla u tamějšího Nejvyššího soudu důležitého rozhodnutí.⁸ Soud vyložil první dodatek americké ústavy garantující svobodu projevu tak, že tato svoboda náleží i právními osobě. Dosavadní právní úprava ale ome-

⁶ Rozhodnutí senátu 5. sekce Evropského soudu pro lidská práva ze dne 10. července 2006, stížnost č. 19101/03 (dostupné v databázi HUDOC z: <<http://hudoc.echr.coe.int>>).

⁷ Reprodukovat všechny argumenty ve sporu o aplikovatelnost základních práv na právní osoby veřejného práva není na tomto místě možné. Podle mého názoru jde z teoretického hlediska o střet hodnot rovnosti, zejména akcesorické rovnosti, s argumentem označovaným v německé doktríně jako *Konfuzionsargument*, podle něhož státu plynou ze základních práv primárně povinnosti (respektovat, chránit a naplňovat základní práva), přičemž přiznání práv státu by znamenalo, že by se stát ocitl ve stejné chvíli v pozici oprávněného a zároveň povinného subjektu. Zastánci aplikace základních práv na právní osoby veřejného práva často poukazují na skutečnost, že apriorní vyloučení aplikace základních práv na právní vztahy veřejnoprávních korporací může vést k neodůvodněné nerovnosti. Názor, že základních práv se mohou ve vybraných případech dovolat i právní osoby veřejného práva, považují za správný. Listina základních práv a svobod například garantuje v článku 11 vlastnickému právu každého stejnou ochranu. Proč by tedy právo státu nebo jiné veřejnoprávní korporace vlastnit majetek nemohlo být ústavně chráněno? Podrobněji viz ONDŘEJKA, Pavel. *Působení základních práv na právní vztahy právnických osob*, s. 44. K dalším názorům na tuto problematiku v českém právu viz WINTR, Jan. *Má stát základní práva?* Glosa k nálezu Pl. ÚS 20/15. In: GERLOCH, Aleš – ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, Katarzyna (eds). *Soukromé a veřejné v institucionálních a normativních proměnách práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 113–119, IVIČIČ, Marek. *Stát a některé zvláštní případy působení základních práv a svobod*. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2012, roč. 20, č. 1, s. 21–25.

⁸ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 21. ledna 2010 *Citizens United v. Federal Election Commission*, 558 U. S. 310. K okolnostem případu viz MOUNK, Yasha. *Lid versus demokracie*. Praha: Prostor, 2019, s. 94 an.

zovala právnické osoby v tom, aby vedly vlastní kampaň na něčí podporu anebo naopak proti některému z kandidátů. Proto soud shledal tento zákon jako protiústavní. V souvislosti s tímto rozhodnutím se však můžeme legitimně ptát, zda základní práva nebyla jenom prostředkem k dosažení jiných cílů? Kritikové rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu ve věci *Citizens United* uvádějí, že skrze základní práva byla opětovně umožněna masivní podpora kandidátů ze strany lobbistických a ekonomických zájmů.⁹

2. Právnická osoba jako adresát povinností plynoucích ze základních práv

Nyní se dostávám k druhému aspektu působení základních práv na právní vztahy právnických osob. Jde o tzv. horizontální účinek, na jehož základě právnické osobě plynou ze základních práv jiných subjektů určité povinnosti. Přímé povinnosti ze základních práv plynou zásadně státu. Ve většině právních řádů tak nejsou soukromé osoby přímo vázány základními právy. Můžeme však z toho dovozovat, že právnickým osobám v takovýchto situacích neplynou žádné povinnosti? Podle mého názoru by byl takový pohled příliš zužující. Jestliže totiž vystupuje v právním vztahu osoba, která argumentuje základním právem ve svůj prospěch, nemůže to nepůsobit na druhý subjekt tohoto právního vztahu. Z toho plyne, že právnická osoba jakožto subjekt právního vztahu musí být dotčena základními právy minimálně nepřímo.

Liší se však v těchto horizontálních vztazích postavení fyzické a právnické osoby? Mám-li odpovědět na tuto otázku, vycházím z toho, že fyzické osoby a právnické osoby soukromého práva nejsou nositeli veřejné moci. Některé z těchto osob, a velmi často to jsou právě právnické osoby, však disponují jinou mocí, která je v literatuře popisována jako ekonomická anebo sociální.¹⁰ Jestliže právnická osoba vykonává tuto moc, může tím zasáhnout i do základního práva jiné osoby. Tím nemyslím jen známé případy soukromých vojenských a bezpečnostních společností působících v zemích třetího světa. I v České republice konstatoval veřejný ochránce práv diskriminaci z důvodu věku v situaci, kdy banka odmítala poskytovat úvěry a kreditní karty klientům starším 70 let.¹¹ Nahlízet na soukromoprávní vztah mezi bankou a jejím klientem jako vztah dvou fakticky rovných subjektů, by vůbec neodpovídalo realitě.¹² Proto se domnívám, že tato faktická nerovnost vede k tomu, že odlišným způsobem nahlížíme na horizontální účinky základních práv ve vztazích mezi fyzickou a právnickou osobou, než je tomu v právních vztazích mezi dvěma fyzickými osobami.

To, že vznikají povinnosti plynoucí ze základních práv, souvisí také s účelem a funkcí právnických osob, které v řadě případů překračují ryze soukromou sféru. Tím mám na

⁹ Ibidem, s. 99.

¹⁰ Recenzent tohoto příspěvku správně uvádí, že by se současně neměl přecházet fakt, že v soukromoprávní sféře jsou všechny osoby nadány soukromou mocí. Mým cílem je zde zdůraznit, že oproti lidem disponují některé právnické osoby (typicky nadnárodní obchodní korporace) větší ekonomickou anebo sociální mocí.

¹¹ Viz stanoviska veřejného ochránce práv sp. zn. 116/2012/DIS a 117/2012/DIS. Dostupné v internetové aplikaci Evidence stanovisek ombudsmana (ESO) z: <<https://eso.ochrance.cz/Nalezene/Edit/1330>>, <<https://eso.ochrance.cz/Nalezene/Edit/1332>>. K těmto případům viz též: ONDŘEJEK, Pavel. Business Corporations and the Constitutionalization of Private Law. In: ŠTURMA, Pavel – MOZETIC, Vinicius Almada (eds) et al. *Business and Human Rights*. Waldkirchen: rw&w New Media Passau-Berlin-Prague, 2018, s. 131–132.

¹² KÜHN, Zdeněk. Lidská práva v zasetí dvě stě let starých doktrín. In: AGHA, Petr (ed.) a kol. *Budoucnost státu?* Praha: Ústav státu a práva AV ČR, nakladatelství Academia, 2017, s. 158.

mysli například politické strany a politická hnutí,¹³ anebo právnické osoby, například *Facebook*, jejichž činnost (anebo případně nečinnost) má zásadní vliv na celou společnost (a to opět nejen v soukromoprávních vztazích). Zmíněná společnost *Facebook* například odmítá s odkazem na svobodu projevu, chráněnou již zmiňovaným prvním dodatkem k americké ústavě, regulovat obsah některých zprostředkovaných sdělení. Lze tedy například tvrdit naprosto smyšlené informace o kandidátech na volený úřad. Ukazuje se, že tyto informace mohou mít vliv dokonce i na výsledky voleb. *Facebook* se svým přístupem pasuje do role ochránce svobody projevu. Kritikové však tvrdí, že základní právo pro společnost *Facebook* sehrává roli trumfu bránícího státní regulaci. Tímto trumfem však *Facebook* nechrání primárně esenciální jádro svobody projevu, nýbrž především vlastní ekonomické zájmy.

Závěr

Tím se už dostávám k závěrečnému shrnutí svých myšlenek. Ať už je právnická osoba beneficentem základního práva, nebo adresátem povinností, za klíčové považují následující závěry: právnická osoba nepožívá základních práv ze stejných důvodů jako člověk, nemá totiž základní atributy člověka, a nemůže mít tedy základní práva ve stejném rozsahu jako člověk.

Rozdíl mezi základními právy fyzických osob a právnických osob spočívá jak v tom, o jaká práva jde, tak v jejich odlišném prosazování. Příkladem může být náboženská nebo osobní svoboda, rozšíření volebního práva anebo z novější doby odstraňování různých forem diskriminace, anebo boj za sociální práva. Pokud jde o historii prosazování základních práv náležejících lidem, velkých změn bylo často dosaženo na pozadí konfliktů ve společnosti. Boj o základní práva právnických osob však neprobíhá na ulicích, nýbrž v soudních síních.¹⁴ Proto je také působení základních práv na právní vztahy právnických osob považováno v podstatě za nekontroverzní a spíše právně-technickou otázku, nikoliv významné společenské anebo dokonce politické téma. Americký autor Adam Winkler v zajímavé knize mapující významná rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu týkající se právnických osob dokládá, že kromě hnutí za občanská práva (*Civil Rights Movement*) lze ve Spojených státech sledovat i „hnutí za práva právnických osob“ (*Corporate Rights Movement*), které povětšinou zůstává stranou pozornosti, ovšem od počátku 18. století dosáhlo řady úspěchů.¹⁵

¹³ V podrobnostech k případu odvolání členů některých orgánů ODS v Praze 5, kde Ústavní soud připodobnil požadavek vnitrostranické demokracie k demokracii ve státě, viz náleží Ústavního soudu ze dne 27. prosince 2011, sp. zn. II. ÚS 1969/10, odst. 26 odůvodnění rozhodnutí. Podrobněji k tomuto případu srov. ONDŘEJEK, Pavel. Konstitucionalizace soukromého práva na příkladu limitů jednání právnických osob. *Jurisprudence*. 2016, roč. 25, č. 4, s. 38 an.

¹⁴ WINKLER, Adam. *We the Corporations. How American Businesses Won Their Civil Rights*. New York – London: Liveright Publishing Corporation, 2018, s. xvii.

¹⁵ *Ibidem*, s. 394–395. Tyto úspěchy však nebyly dílem principiálních argumentů a nových ústavních doktrín, nýbrž často prosazení partikulárních zájmů. Kromě výše zmíněného rozhodnutí *Citizens United* lze jako příklad extenzivního výkladu základních práv náležejících právnickým osobám zmínit další hojně citované rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 30. června 2014 ve věci *Burwell v. Hobby Lobby* (573 U.S. 682). Toto rozhodnutí umožnilo právnickým osobám vyhnout se hrazení antikoncepce pro své zaměstnankyně podle zákona *Affordable Care Act* (známého též jako *Obamacare*), pokud to porušuje náboženské svobody vlastníků korporace chráněné prvním dodatkem k americké ústavě a zákonem *Religious Freedom Restoration Act*. V podrobnostech k tomuto rozhodnutí viz WINKLER, Adam. *We the Corporations. How American Businesses Won Their Civil Rights*, s. 379 an.

Cílem mého vystoupení však bylo ukázat, že otázka základních práv aplikovaných na právní vztahy právnických osob je otázkou, která může mít dalekosáhlé důsledky. Proto by jí měla být věnována náležitá pozornost a měly by být více zkoumány teoretické a principiální argumenty týkající se aplikace základních práv ve vztahu k právnickým osobám. I když pokračující proces konstitucionalizace práva rozšiřuje okruh základních práv na právnické osoby, tedy na subjekty odlišné od člověka, stále je to pouze člověk, který je jediným nositelem lidských práv. Riziko aplikace základních práv na právnické osoby lze nejlépe demonstrovat na analogii se spojenými nádobami: čím více základních práv právnickým osobám přiznáme, tím méně působí jako dworkinovské trumfy kolidující práva nás, lidí.¹⁶

---

¹⁶ ONDŘEJEK, Pavel. *Působení základních práv na právní vztahy právnických osob*, s. 41.

Theoretical Aspects of Application of Fundamental Rights on Legal Relations of Legal Persons

Pavel Ondřejek

Abstract: The article highlights differences in the conception of human and fundamental rights, focusing on the effect of fundamental rights on legal relations of legal or juristic persons as artificial legal entities. Human rights belong exclusively to people, while fundamental rights can also be granted to legal persons by the constitution maker. Given the different nature of legal persons versus people, a more detailed theoretical justification of the applicability of fundamental rights to legal entities is needed. The factual inequality in the nature and, often, in the economic power of natural and legal persons, also leads to a different view of the horizontal effects of fundamental rights in relations between a natural and a legal person than in legal relations between two natural persons.

Key words: natural and legal persons, human rights, fundamental rights, horizontal effects of fundamental rights, constitutionalization of private law